

Сергій НАГОРНИЙ,

старший консультант відділу досліджень країн Близького Сходу та Азійсько-Тихоокеанського регіону Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України;

Денис НАГОРНИЙ,

журналіст

УДК 621.039(477)(567)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ З ІРАКОМ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

«Значні економічні вигоди – приплив інвестицій та реалізацію спільних масштабних проєктів обіцяє Україні партнерство з таким центром сили, як країни арабського світу».

Виступ Президента України Віктора Януковича
на Десятій нараді керівників
закордонних дипломатичних установ України,
14 грудня 2010 р.

Однією із важливих тенденцій розвитку сучасної ситуації на Близькому і Середньому Сході є процес відновлення повного суверенітету Іраку, пошук владою та народом Іраку оптимальної моделі свого розвитку, продовження процесу стабілізації та нормалізації ситуації в країні після декількох років окупації та громадянської війни. У цих умовах провідні світові центри політики та економіки активізують співробітництво з Іраком у багатьох сферах, насамперед в енергетичній галузі.

Мета статті – аналіз стану та перспектив розвитку міжнародної співпраці з боку провідних центрів сили – США, ЄС,

Росії, Китаю та інших країн Південно-Східної Азії щодо співробітництва з Іраком в енергетичній галузі.

Відзначимо коло українських досліджень, присвячених проблемам зростання ролі економічного співробітництва з Іраком в енергетичній галузі. До них належить низка публікацій і наукових праць таких українських вчених та експертів, як О. Волович, М. Гончар, В. Гура, Д. Кушнір, Р. Петюр, Б. Парахонський, Л. Скороход, В. Швед та інших, в яких розглядаються питання історичного та геополітичного обґрунтування близькосхідного вектора зовнішньої політики України, а також енергетичного співробітництва з Іраком [1]. Помітне значення для наукового розроблення згаданої проблематики мав вихід у 2008 році першої в Україні колективної монографії «Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки» Національного інституту стратегічних досліджень. Автори розділу I «Стратегічні орієнтири зовнішньої політики України на Близькому і Середньому Сході» (В. Швед, В. Нагайчук, С. Нагорний) зосередилися на з'ясуванні особливостей розвитку сучасних гео економічних процесів на Близькому і Середньому Сході, перспектив використання енергетичного потенціалу Близькосхідного регіону в реалізації стратегічних завдань для України, проблем та передумов отримання іракської нафти. Останній, «найважливіший», параграф вищезазначеного розділу монографії, а саме «Перспективи використання енергетичного потенціалу Близькосхідного регіону в реалізації стратегічних завдань Української держави», досліджений провідними сходознавцями Сергієм Нагорним, Павлом Варбанцем, Дмитром Серовим, представляє значний науковий інтерес і має важливе практичне значення для співпраці між Україною та Іраком в енергетичній сфері. Аналіз еволюції та динаміки стабілізації політико-правової ситуації в Іраку, фактор російської політики в регіоні, питання духовного та політичного життя країни на сучасному етапі висвітлені у працях російських дослідників і сходознавців — Р. Агаєва, О. Воскресенського, Б. Койбаєва, В. Иноземцева, Є. Примакова, В. Юрченко та інших [2]. Слід відзначити також праці західноєвропейських і американських науковців та експертів, присвячені політичній ситуації навколо Іраку, характерною рисою цього наукового дискурсу є тенденція зростання кількості праць, присвячених проблемам посилення впливу США в регіоні, зо-

крема в Іраку, а також іракської реконструкції. Ці питання стали об'єктом дослідження В. Антоліса, С. Боуена, Д. Брука, Т. Віттеса, Ч. Ебінгера, М. Індіка, І. Кісова, Д. Мелона, К. Поллака, М. Рубіна, Г. Стенсфілда, Дж. Антоніо Отала, С. Тельхамі, Р. Хааса, Б. Хоффмана та інших [3].

Помітний великий інтерес до праць арабських науковців, таких як Б. Сааліх, Т. Шафік, В. Хаддур, Л. Халіль, А. Карім, у яких висвітлюється сучасний стан іракських нафтогазових покладів та питання прийняття нового закону «Про нафту» в Іраку, яке має вирішити проблему навколо нафтових контрактів в Іраку. Відзначимо колективні праці Центру стратегічних досліджень ОАЕ «Ірак: повторення колонізації та майбутня роль» [4], «Ірак: вивчення політики та економіки» [5], які розглядають питання відновлення нафтогазової інфраструктури Іраку та майбутню співпрацю країни з міжнародними компаніями. Сучасний стан та перспективи співробітництва азійських нафтових компаній в енергетичній галузі з Іраком розглядаються японськими експертами Інституту економік, що функціонують при Японській організації розвитку зовнішньої торгівлі «Ай-Ді-І Джетро», Івасакі Йоко та Сато Акіра, а також китайськими науковцями при Всесвітній Енергетичній Раді Азійської регіональної програми під керівництвом Занг Гуобоа, Давідом Яангхооі Кімом, Чонг-Моо Ліі, та експертами Шанхайського інституту міжнародних відносин Ю. Хінтьяном, Тьян Джонггінгом, Лі Вайджіаном та іншими.

У цьому контексті предметом дослідження є сучасна політика провідних країн світу щодо співробітництва з Іраком з урахуванням наявного досвіду українсько-іракського співробітництва в енергетичній сфері.

СУЧАСНА ЕНЕРГЕТИЧНА СИТУАЦІЯ В ІРАКУ

Ірак має великі поклади нафти, які відповідно до географічного положення країни можуть відіграти важливу роль у забезпеченні енергетичних потреб європейських країн. За даними Інституту безпекових досліджень (Париж), очікується, що «у 2025 р. країни Близькосхідного регіону, передусім Саудівська Аравія, Іран та Ірак, забезпечуватимуть понад 55% потреб Євросоюзу у нафті порівняно з нинішніми 45%» [6, с. 117].

За висновками експертів, реальні запаси нафти в Іраку можуть незабаром виявитися вдвічі більшими, ніж передбачаєть-

ся Міністерством нафтової промисловості цієї країни (нині потенційні запаси становлять 143,1 млрд барелів) [7] — «в Іраку можуть бути виявлені ще понад 100 млрд барелів» [8]. Не виключено, Ірак може стати другим після Саудівської Аравії найбільшим виробником нафти на Близькому та Середньому Сході.

Особливо перспективною у нафтовій галузі є північна частина Республіки Ірак, яка має величезні запаси нафти. Найбільші нафтогазові родовища знаходяться в Північній та Південній Румейлі, Кіркуку (Кхурмала), Мосулі, Хальфаї, Західній Курні, Маджнуні, аз-Зубаїрі (Сафван), Нар Умарі та Східному Багдаді, в яких нафтові поклади перевищують 5–6 млрд барелів. В Додатку 1 вказано найбільш багаті родовища нафти, які були виявлені на півночі Іраку. Як зазначають експерти, крім великих покладів нафти, вартість видобутку в Іраку найнижча у світі — 1–2 дол. США за барель. Також Ірак входить до десяти найбільших країн світу за покладами газу (3,17 трлн м³). Особливість іракських газових покладів полягає в тому, що вони становлять змішані родовища нафти і газу [9, р. 29–30].

У цьому контексті важливим є належне врахування характеру змісту та можливих наслідків прийняття парламентом Іраку одного з важливих законів, який визначить майбутнє країни — закону «Про нафту». Законопроект був розроблений Федеральним комітетом нафти та енергетики Ради міністрів Республіки Ірак 15 лютого 2007 року, схвалений Кабінетом міністрів Іраку 3 липня цього ж року та переданий на розгляд до парламенту. З вересня 2008 до 2012 року проект закону обговорювався в парламенті і, як зазначають фахівці, найближчим часом має бути ратифікований. Прийняття нового закону «Про нафту» спирається на ст. 111 Конституції Іраку, яка «передає велику частину повноважень від центра в регіони» [10], розвідка та розробка нових родовищ буде належати до повноважень регіональної влади. Щодо нафти ст. 111–112 Конституції за центральним урядом залишають контроль над діючими родовищами [11]. З огляду на важливість нового закону «Про нафту», який спрямований на зміцнення Іраку, після його прийняття уряд зможе впливати на рівень видобутку нафти та займатись стратегічним плануванням у нафтовидобуванні. 18 березня 2009 року віцепрезидент Іраку Тарік аль-Хашемі зазначив, що «Закон «Про нафту» повинен бути спрямований на розвиток енергетичного

виробництва та експорту нафти й газу, а також контракти щодо забезпечення найкращого контролю національних інтересів у найближчому майбутньому і в довгостроковій перспективі» [12]. Адже до останнього часу розподіл нафтових доходів – одне зі спірних питань внутрішньої політики Іраку.

Наприкінці 2008 року іракський уряд виступив з ініціативою створення нової регіональної організації економічного співробітництва та безпеки. Ця організація, на думку Багдада, повинна займатися питаннями використання енергоресурсів регіону, врегулюванням конфліктів тощо. Нині Ірак проводить консультації з питання створення нової організації з Кувейтом, Сирією, Туреччиною та Іраном. Очікується, що до переговорів приєднаються Йорданія, Саудівська Аравія та інші монархії Перської затоки.

Структура закону передбачає створення двох суворо контрольованих і прозорих рахунків, на які повинні надходити зовнішні та внутрішні прибутки. До зовнішніх прибутків належить експортний виторг та гроші, які надходять від іноземних донорів, а внутрішні доходи передбачають митні збори і податки.

Основні цілі, яких має досягти закон «Про нафту», це: 1) відкриття нафтової промисловості для іноземних інвесторів; 2) справедливий принцип розподілу державних доходів від експорту сирої нафти серед провінцій Іраку. Очікується, що новий закон «Про нафту» допоможе усунути всі політичні та фінансові недоліки у системі нафтообігу.

У вирішенні першого завдання новий закон «Про нафту» визначає умови укладання контрактів з іноземними компаніями на розвідку та розробку нафтових родовищ, регламентує умови укладання контрактів з інвесторами, а також передбачає перегляд і переукладання тих договорів, які були раніше підписані за часів режиму С. Хусейна. Для розв'язання другого завдання законопроект передбачає як централізований розподіл державних доходів від експорту нафти урядом Іраку серед усіх провінцій країни, так і достатньо широкі повноваження регіональних владних структур щодо укладання договорів з іноземними інвесторами для видобування нафти.

Зазначимо, що сьогодні іноземні компанії втратили доступ до іракської нафти, а правом на видобуток нафти володіють державні компанії Іраку (Північна нафтова компанія та Південна

нафтова компанія). Новий закон регламентує умови контрактів з інвесторами, фіксуючи за Федеральною радою нафти і газу наглядові функції. Закон «Про нафту» де-факто сприятиме примиренню між розділеними національно-релігійними громадами країни (арабами-сунітами, шиїтами та курдами), надаючи жителям Іраку можливість брати участь у визначенні майбутнього своєї країни, де-юре — залишає уряду Іраку право втручатися та призупиняти контракти у випадку, якщо параметри угоди не відповідають затвердженим регламентом.

Закон «Про нафту» передбачає: 1) централізацію видобування нафти в рамках іракської національної нафтової компанії (ІННК); 2) дозволити місцевій владі безпосередньо укладати контракти з іноземними компаніями; вироблення умов, на яких іноземні компанії зможуть отримати доступ до родовищ; визначення положень співробітництва уряду з тими компаніями, які працювали в Іраку при режимі С. Хусейна.

Отже, після прийняття закону «Про нафту» очікується завершення конституційного процесу в Іраку та створення легітимного поля для міжнародних інвестицій. Ця ситуація буде також сприяти новим проектам щодо відновлення інфраструктури Іраку. У зв'язку з цим Іраку необхідно освоювати нові родовища та посилити безпеку, а отриманий прибуток від інвестицій необхідно вкласти в соціальну сферу та на подолання наявних у країні проблем.

Прийняття нового закону «Про нафту» в Іраку ускладнювалось через такі чинники: 1) вкрай складна для країни політична ситуація, яка протягом кінця 2007 – кінця 2011 років була анте фактум, з присутністю «іноземної окупації»¹. З 2012 року інформаційна хвиля щодо вживання терміна «іноземної окупації» на шпальтах арабомовних ЗМІ де-факто майже не зустрічається; 2) врегулювання питань щодо використання національних запасів нафти та інших природних ресурсів країни буде сприяти зміцненню довіри між іракськими громадами; 3) після війни Ірак скоротив обсяг видобутку нафти до 2 млн барелів на добу.

¹Термін «аль-Ахтілалі аль-аджнабій» (у перекладі з араб. мови – іноземна окупація) широко використовується міжнародними та провідними арабськими ЗМІ такими як: «ББС» (араб. м.), «аль-Джазіра», «Елаф», «Іракхурр», «ас-Сумарія», «Сана», «аль-Манар», «Ірак4ол», «ар-Ріяд», «аль-Халідж», «Іракна», «аль-Арабія», «аль-Ватанвоіс», «Ісламтудей», «Ісламонлайн» тощо.

Період 2008–2012 років характеризується активізацією роботи Міністерства нафти Іраку, яким було оголошено низку сервісних тендерів, а саме:

- 31 грудня 2008 року міністр нафти Іраку Х. аш-Шахрістані оголосив про міжнародний сервісний тендер на право експлуатувати 11 нафтових родовищ – Маджнун, Західна Курна-2, Халфая, Східний Багдад, Харраф, Куайра, Наджма, Бадра, Західний Кіфль, Марджан, родовища в провінції Діяла, Сіба у Басрі, загальна продуктивність яких протягом трьох-чотирьох років має бути доведена до 2,5 млн барелів нафти на добу. Експерти зазначають, що три родовища, включно із Сіба, знаходяться як на території Іраку, так і сусідніх Ірану й Кувейту, що потребує вирішення питань, пов'язаних з їх спільною експлуатацією. Нині Ірак веде відповідні переговори з Іраном та Кувейтом.

- 20 березня 2009 року Міністерство нафти Іраку оголосило тендер на буріння 30 свердловин у перспективних родовищах провінції Майсан на півдні країни. Оферта включає нафтові родовища Ноор, Абу Гураб та супергігантське Халфая, резерви якої перевищують 5 млрд барелів, на умовах здачі роботи «під ключ». Прийом заявок завершився ще 15 квітня 2009 року і роботи було завершено протягом 18 місяців з моменту їх початку. Іноземним компаніям-партнерам пропонувалося пробурити по 10 свердловин на кожному із вказаних нафтових родовищ.

- 15 березня 2009 року іракська нафтова компанія «Мейсан Ойл Компані» (МоК) оголосила тендер на будівництво установки перекачування нафти потужністю 50 тис. барелів на день на родовищі Халфая.

- У травні 2009 року в Міністерстві нафти Іраку було проведено другий раунд сервісних тендерів щодо розвідки нафтових родовищ за участю дев'яти провідних компаній: Ангольської «Сонангол», п'яти азійських компаній (АТ «Разведка Добича «КазМунайГаз», «Петров'єтнам», «Пакистан Петролеум», «Япан ойл», «Ойл Індія»); двох російських компаній («Роснефть», «Татнефть») та однієї з Великобританії «Керн Енерджі». За підсумками цього тендера жодної американської нафтової компанії серед дев'яти його учасників не було [13, с. 30].

- У лютому та травні 2010 року міністерство провело тендери на освоєння низки вуглеводневих родовищ в Іраку, в якому

брали участь провідні російські, американські, європейські й азіатські нафтові компанії.

• 20 жовтня 2010 року в Багдаді відкрили тендер на розробку трьох газових родовищ: Аккас (західна провінція Анбар), Мансурія (східна частина Іраку) і Субба (південь країни). За повідомленнями офіційних представників іракського Міністерства нафти, ці тендери переносилися кілька разів (спочатку 1 вересня, потім 1 жовтня 2010 р.) у зв'язку з тим, що деякі компанії просили додатковий час для більш детального вивчення змінених умов тендерних документів, підготовлених іракською владою. На думку арабських експертів, вищевказані тендери – це далеко не останні у найближчі роки.

Інтереси США

Сьогодні Сполучені Штати розглядають Ірак не просто як стратегічного партнера, а як відповідального, самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Характерним прикладом цієї політики було ухвалення договору про довгострокове стратегічне партнерство зі США 27 жовтня 2008 року. Договір ухвалило 144 з 275 депутатів іракського парламенту.

Серед науковців існує розмаїття думок щодо причин проведення Сполученими Штатами воєнної операції «Свобода Іраку» (20 березня 2003 року), але в цілому вони виокремлюють економічний аспект як ключовий чинник війни США в Іраку та, як зазначив колишній глава федерального банку США А. Грінспен, «іракська війна розв'язана, в основному, за нафту» [14, с. 423]. За розрахунками Центру стратегічних та міжнародних досліджень (Вашингтон, США), Ірак, як і інші країни Близького і Середнього Сходу, відіграватиме домінуючу роль на світовому ринку протягом щонайменше двох наступних десятиліть, незважаючи на всі структурні зміни. Розрахунки американських фахівців переконують, що залежність Сполучених Штатів від постачання енергоресурсів з Близькосхідного регіону подвоїться протягом наступних 25–30 років [15, с. 11].

Академік РАН, керівник Центру енергетичних досліджень ІМЕМВ РАН Н. Сімонія зазначає, що «в останнє десятиліття США активно проводили ескалацію односторонньої політики, грубого тиску та відвертого втручання «часом озброєного – Ірак» у справи інших країн у прагненні добитися для себе контролю над нафтовими та пов'язаними з ними фінансовими потоками

на світовому ринку» [16, с. 17]. Згадана політика США в Іраку призвела до того, що Сполучені Штати та Великобританія отримали контроль над більшою частиною світових запасів нафти, які знаходяться в цій країні [17, с. 240]. Покращення ситуації в Іраку, а також посилення координації дій США після обрання нового Президента США Б.Обами створили передумови для інтенсифікації відносин з Іраком.

Не випадково, Ірак і Туреччину було обрано як країни, що їх відвідав Президент США Б. Обама під час свого першого європейського турне 6–7 квітня 2009 року. У ході згаданого візиту Б. Обама зустрівся з представниками влади Іраку та американськими військовослужбовцями, які дислокувалися в Іраку. Під час зустрічі Президент США зазначив, що народ Іраку повинен взяти на себе відповідальність за свою країну, що американські солдати дали Іраку можливість встати на ноги як демократичній країні, а тепер прийшов час передати все іракцям. За висновками експертів, за допомоги Туреччини США здійснюють комплекс заходів, спрямованих на відрив Сирії від альянсу з Іраном та входження її до кола дружніх до США країн, з тим, аби не допустити використання території та потенціалу Сирії у діях, спрямованих на витіснення позицій США в Іраку та на заміну вектора іракської влади.

Таким чином, головними завданнями американської політики в енергетичній галузі з Іраком є закріплення Іраку як головного стратегічного союзника США в регіоні Близького і Середнього Сходу та його перетворення на найважливіший ресурс довгострокової енергетичної стратегії США, яка передбачає встановлення контролю над основними енергетичними покладами країн Перської затоки (в першу чергу Іраку). Характерним прикладом такої політики США в Іраку була безпрецедентна подія за останні 10 років – ухвалення Радою Безпеки ООН 15 грудня 2010 року трьох резолюцій, що скасували санкції, введені проти Іраку після іракського вторгнення до Кувейту у 1990 році: 1) про обмеження щодо програми ООН «Нафта в обмін на продовольство»; 2) заборона щодо діяльності у сфері мирної ядерної енергетики та міжнародного управління фондом розвитку Іраку; 3) також було скасовано санкції, що обмежують Ірак в отриманні хімічної і бактеріологічної зброї, ракет середньої дальності. Це рішення було прийнято за американською ініціативою на спеціальному засіданні Ради Безпеки під головуванням віце-президента США

Дж. Байдена. Співавторами резолюцій стали також Росія, Китай, Великобританія, Франція та ряд країн Азії і Африки.

Нинішня політика Сполучених Штатів стосовно Іраку показує зацікавленість до цієї близькосхідної країни і демонструє, що при нинішній американській адміністрації ситуація не виходитиме з-під контролю. Американські військовослужбовці змогли «спокійно» покинути Ірак вже до кінця 2011 року. Це пов'язано з тим, що усі американські президенти у свій перший строк завжди виступають з ініціативами, щоб отримати другий президентський термін. Саме тому, на наш погляд, американський президент Б. Обама виступив з ініціативою виведення американських військовослужбовців з Іраку, використовуючи «корейську» модель.

ІНТЕРЕСИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Останнім часом простежуються активні дії провідних європейських країн, в першу чергу Франції, Німеччини, Італії, Великобританії та інших, спрямовані на створення необхідних політичних умов для отримання доступу до іракської нафти.

Передусім ЄС цікавлять значні енергетичні ресурси Іраку, його геостратегічне положення та перспективний іракський ринок. 8 травня 2009 року під час пражського енергетичного саміту «Південний потік – новий шовковий шлях» ЄС, Туреччина, Ірак, Єгипет, Азербайджан, Грузія підписали політичну декларацію про підтримку проекту «Набукко». У декларації закріплено, що основними постачальниками енергоносіїв з регіону Близького Сходу до ЄС є Ірак та Єгипет, а головними транзитерами залишаються Грузія і Туреччина. Нині ведуться переговори стосовно прокладки окремого газопроводу з Іраку в південну Туреччину, який має бути підключений до газопроводу «Набукко» [19].

Протягом 2009–2012 років провідні країни ЄС, такі як Франція, Німеччина та Велика Британія, виявили волю щодо співробітництва з Іраком. Характерним прикладом цього була низка візитів вищих посадових осіб цих країн до Іраку. Наприклад: 10 лютого 2009 року Президент Франції Н. Саркозі розпочав своє близькосхідне турне саме з Іраку. Під час зустрічі з іракським Президентом Дж. ат-Талабані Н. Саркозі пообіцяв надати Багдаду значну економічну, політичну допомогу та закликав інші європейські держави відновити зв'язки з Іраком

і допомогти цій країні стати частиною міжнародного співтовариства. Президент Франції провів також переговори з прем'єр-міністром Іраку Н. аль-Малікі та наголосив на основних сферах кооперації, які цікавлять Париж, – це оборона, енергетика, нафтовидобуток, підготовка і оснащення іракських сил безпеки; 25 лютого 2009 року в Багдаді відбулася зустріч міністра закордонних справ Іраку Х. Зібарі з президентом делегації Європейського Союзу Х. Мінкерлі. У ході зустрічі пройшов сьомий раунд переговорів щодо Угоди «Про торгівлю і співробітництво між Іраком та ЄС». Зокрема, обговорювали пункти зазначеної Угоди та питання щодо розширеного співробітництва між країнами ЄС та Іраком. Під час останнього раунду переговорів було ухвалено рішення про скасування наступних раундів та перенесення наголосу на імплементацію досягнутих раніше угод та домовленостей, іншими словами – перевести співпрацю ЄС з Іраком у практичну площину тощо.

17–18 лютого 2009 року міністр закордонних справ ФРН Ф.В. Штайнмаєр перебував в Іраку з офіційним візитом. У м. Багдаді та м. Ербілі він зустрічався з офіційними особами цієї країни. У ході візиту Ф.В. Штайнмаєра супроводжували представники ділових кіл Німеччини, зокрема: керівники великих концернів та корпорацій, таких як «Даймлер», «Сіменс» тощо. Головна мета візиту – інтенсифікувати економічні зв'язки між Німеччиною та Іраком. Відзначимо, що уряд Іраку планує повну модернізацію економіки за допомогою впливових інвесторів, серед яких бачить і представників бізнесу Німеччини тощо.

У грудні 2010 року в Іраку з офіційними візитами перебували глави зовнішньополітичних відомств Німеччини Г. Вестервелле та Італії Ф. Фраттіні, які обговорили з іракським керівництвом питання подальшого розвитку економічних зв'язків та питання, пов'язані з положенням іракських християн, висловивши занепокоєння випадками нападів на церкви, священнослужителів і віруючих і т.п.

Сьогодні Великобританія намагається зберегти свої позиції в Іраку. Характерним прикладом цього став візит до країни голови МЗС Великобританії Д. Мілібенда 26–27 лютого 2009 року. У ході зустрічі Д. Мілібенд провів переговори з прем'єр-міністром Іраку, під час яких було обговорено питання двосторонньої співпраці в енергетичній, торговельній та інших сферах. За результатами цих переговорів було підписано угоду про

створення спільної компанії «Ойл сервіс» (стартовий капітал 90 млн дол. США), яка буде вести роботи в Іраку щодо буріння нових 60 нафтових свердловин навколо м. Басра [20]. 30 квітня 2009 р. відбувся візит прем'єр-міністра Іраку Н. аль-Малікі до Великобританії. У ході візиту було проведено переговори з головою британського уряду Г. Браном, піднято головним чином питання співробітництва між двома країнами в сферах безпеки й економіки. Також було проведено британсько-іракську економічну зустріч за участю майже 250 компаній та конференція «Інвестуйте в Ірак» тощо.

ІНТЕРЕСИ РОСІЇ

Потрібно виділити наполегливі зусилля Росії, спрямовані на відновлення своїх позицій у нафтовому секторі Іраку. Так, для вирішення цього питання російська дипломатія організувала візит прем'єр-міністра Іраку Н. аль-Малікі до Москви 9–11 квітня 2009 року, під час якого російська сторона домовилась про повернення компаній до Іраку. Особливу увагу було приділено питанням активізації двосторонньої співпраці, розширенню участі російських компаній в реалізації крупних проектів у нафтогазовій галузі та електроенергетиці. За даними МЗС Росії, пріоритетними завданнями в Іраку є: 1) відновлення реалізації угод консорціуму російських компаній («Лукойл», «Зарубежнефть», «Машімпорт», «Татнефть», «Газпром нефть», «Стройтрансгаз») з Міністерством нафти Іраку про розробку нафтового родовища «Західна Курна» (сума контракту – 3,7 млрд дол. США, термін дії – 23 роки) та «Західна Курна-2» («Лукойл» готова адаптувати свій контракт на розробку нафтового родовища «Західна Курна-2» щодо нового законодавства Іраку); 2) перевірка стану трубопроводу в Іраку (довжина 350 км, який було побудовано у 1952 році); 3) відновлення робіт за контрактом про будівництво нафтопроводу на півдні Іраку (контракт підписано у 2003 році); 4) відновлення переговорів за блоками 8 і 9 в Зах. пустелі («Газпром нефть» бере участь у тендерах на шістьох нафтових і двох газових родовищах в Іраку) [21].

У ході зустрічі голови іракського уряду та президента Росії Д. Медведєва обговорювалися питання списання частки іракського боргу, проблема контрактів, укладених російськими компаніями за часів режиму С. Хусейна (іракський борг Росії

до падіння режиму Саддама Хусейна у 2003 році дорівнював 12,9 млрд дол. США. У кінці 2004 року Паризький клуб, членом якого є Росія, прийняв рішення про списання 80% державного боргу Іраку. В той же час Росія списала 93% боргу, який повинен був повернути їй Ірак), та питання зміцнення співпраці двох країн у різних галузях, передусім в енергетичній та військово-технічній, включно з відновленням роботи російсько-іракської міжурядової комісії та робочої групи [22].

Упродовж 25–26 травня 2010 року в місті Кіркук (Ірак) делегація компанії «Газпром нефть» взяла участь у першому засіданні Спільного керівного комітету (далі – Комітет) – контролюючого органу проекту з розробки іракських нафтових ділянок. Основна мета цього засідання – проведення переговорів у рамках виконання довгострокового плану до 2020 року щодо збільшення обсягів видобутку енергоресурсів в Іраку до 100 млн т. У ході переговорів було зазначено, що компанія «Лукойл Оверсіз» планує почати буріння на іракському родовищі «Західна Курна-2» до кінця 2011 року, а нафтовидобуток очікується вже до кінця 2012 року, у запланованому 2017 році рівень видобутку дорівнюватиме 90 млн т нафти на рік.

ІНТЕРЕСИ КРАЇН АЗІЇ

Упродовж останнього часу посилену активність в Іраку проявляють Японія, нові індустріальні країни Азії (Китай, Індія) та «азійські тигри» (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань). Основна мета – одержання азійськими компаніями доступу до розробки енергетичних ресурсів Іраку.

Зазначимо послідовність та наполегливість Японії, Індії та Китаю, які вбачають у Близькосхідному регіоні найважливіше джерело забезпечення своїх швидкозростаючих потреб у вуглеводнях. Не виключено, що перші контакти нафтових компаній будуть невеликими та укладені з представниками країн «азійських тигрів».

Експерти зазначають, що головною перевагою азійських компаній є те, що вони не брали участі у військовому конфлікті з Іраком. Зокрема, китайська компанія «ПетроЧайна» входить до двадцятки нафтових компаній світу із резервами, що перевищують резерви провідних західних компаній «Шелл», «Шеврон-Тексако» тощо. Не виключено, що компанії «Брітіш

Петролеум», «Ексон-Мобіл», «Шелл», «Шеврон» будуть відмежовані від участі в нафтових проектах Іраку [23].

На думку арабських експертів, азійські нафтові компанії (китайська – «Сінопек», японські – «Япан ойл», «Джогмек», «Міцубісі», корейська – «КНОК», в'єтнамська – «Петров'єтнам», пакистанська – «ППЛ», індонезійська – «Пертаміна», малайзійська – «Петронас», індійська – «Ойл Індія» та інші) раніше працювали в Іраку і добре розуміють специфіку родовищ країни. Згідно з цим прогнозом китайські та корейські компанії одержать контракти на видобуток нафти в центральній та південній частині Іраку (не більше ніж 70 тис. барелів на добу), в'єтнамські нафтові фірми – на півдні Іраку (приблизно 60 тис. барелів), індійські – уздовж кордону з Кувейтом, індонезійські – у Західній пустелі.

23–26 лютого 2009 року відбувся офіційний візит Президента Іраку Дж. Талабані до Південної Кореї. Його супроводжували близько 60 чиновників, включно з міністрами промисловості та будівництва. Під час зустрічі Президента Республіки Корея Лі Мін Бака та іракського Президента Дж. Талабані наголошувалося, що корейські компанії зможуть брати участь у будівельних проектах в Іраку та інших економічних проектах щодо відновлення інфраструктури країни. У ході цієї зустрічі було підписано угоду про реконструкцію Іраку на суму 3,55 млрд дол. США, згідно з якою Південна Корея отримує доступ до розробки найбільшого нафтовидобувного регіону Іраку – Басри, а також можливість південнокорейських фірм надавати технічну допомогу щодо створення соціальної інфраструктури в Іраку.

Унаслідок агресивної енергетичної стратегії Китаю вдалося вийти на «перспективний» іракський ринок енергоносіїв. 11 березня 2009 року китайська компанія «Сінопек» підписала контракт з урядом Іраку на розробку родовища Ахдаб у південно-східній провінції Васіт на суму 3 млрд дол. США. Договір дає китайській компанії право на розробку вуглеводнів строком на 23 роки. Після чого китайська компанія розпочала буріння оцінних свердловин.

ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ

Нині Україна приділяє особливу увагу питанням опрацювання шляхів диверсифікації поставок енергоносіїв, спираючись

на сприятливе географічне положення нашої країни на перетині світових та регіональних енерготранспортних магістралей.

З точки зору енергетичної безпеки України, унікальність Іраку полягає у тому, що це фактично єдина близькосхідна країна, яка задовольняє вимоги диверсифікації нафти через відповідні транспортні коридори. Враховуючи зазначене, в Україні ще з перших років незалежності покладалися великі надії на отримання безпосереднього доступу до іракської нафти. Так, нафтопровід Одеса–Броди з самого початку створювався в першу чергу із розрахунком на його використання для надходження іракської нафти до України. Було зроблено перші кроки у напрямку створення необхідної політико-правової бази для вирішення цього завдання. У червні 1996 року було підписано Договір з Туреччиною про спорудження нафтопроводу Джейхан–Самсун, а у грудні 1997-го його ратифікувала Верховна Рада України.

Реалізація національних інтересів України в Іраку здійснюється в умовах надзвичайно складної політичної ситуації в регіоні, яка є зоною зіткнення і протистояння за контроль над геостратегічними та енергетичними ресурсами країни з боку міжнародного співробітництва – США, ЄС, Росії, Китаю та іншими країнами Азійського регіону.

На думку українських науковців, досягнення цілей України в Іраку ускладнюється через «неефективність використання Україною можливостей, що випливають з її участі у місії в цій державі. Слабко розвиваються відносини з керівництвом цієї країни, критично важливі для зміцнення позицій України в цій країні після виведення міжнародного військового контингенту» [24, с. 141].

Успішна реалізація завдання отримання та постачання іракської нафти здебільшого залежить від оптимальної тактики співпраці України безпосередньо з самим Іраком, з країнами-сусідами та найбільшими світовими силами, які мають значний вплив на цю державу. Для вироблення такої тактичної лінії потрібне глибоке розуміння сутності тих процесів, що відбуваються нині в цьому регіоні навколо його нафти. Відзначимо, що стабільність Іраку сприятиме стабільності в усьому Близькосхідному регіоні. Як зазначають провідні науковці, «...сьогодні Україні потрібно розбудувати інфраструктуру»

ру, освоювати нові родовища та забезпечити безпеку шляхів постачання енергоносіїв з Іраку» [25, с. 78].

Перехід усієї повноти влади до уряду Іраку, *ante factum*, після виведення американських військ з його міст, що успішно відбулось 30 червня 2009 року, *de facto* відхід американських військовослужбовців з Іраку 31 грудня 2011 року потребує від української сторони значно інтенсифікувати свої безпосередні стосунки, зокрема у сфері реалізації енергетичного співробітництва між Україною та Іраком, з президентом, прем'єр-міністром, іракською владою, регіональною владою та міністерствами цієї держави (опрацювати перший за часів незалежності візит Президента Іраку в Україну; укласти договори про постачання необхідної кількості іракської нафти, розширювати присутність України в Іраку, розвивати сфери військово-технічних та економічних відносин; зміцнювати економічний відділ Посольства України в Іраку; поновити діяльність змішаної українсько-іракської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва).

Сучасний розвиток ситуації в Іраку потребує від української дипломатії глибокого осмислення, вивчення особливостей нової ситуації в країні, яка сьогодні дає надію передусім під кутом перспектив надходження до нашої держави іракської нафти, і, відповідно, внесення необхідних ініціатив у політику України щодо Іраку на практиці.

Аналіз змісту нового закону «Про нафту», вірогідних наслідків його прийняття потребує, на нашу думку, опрацювання пріоритетних завдань з метою створення необхідних геополітичних, політико-правових, технологічних, інформаційних та інших умов забезпечення надходження в Україну іракської нафти. Остаточне прийняття законопроекту допоможе Україні визначити, як вести політику на федеральному, регіональному рівнях в Іраку та з іноземними компаніями.

Зазначимо той факт, що майбутній рівень видобутку нафти в Іраку дозволяє розраховувати на значні обсяги її експорту в Україну. Для того щоб іракська нафта через Україну поставлялась в Європу, необхідно:

- 1) Опрацювання оптимальних шляхів отримання іракських енергоносіїв, а також маршрут диверсифікації іракської нафти та формування нових зон прокладання шляхів постачання енергоносіїв.

2) Використання експортного маршруту Кірку–Джейхан–Кірікале–Самсун, розробленого свого часу українським Інститутом транспорту нафти. Україні необхідно розробляти проект із Туреччиною «Іракська нафта для України» з використанням енергетичної бази Одеса–Броди щодо вказаного мега-транспортного коридору.

Для вирішення першого завдання необхідно побудувати мега-транспортний коридор Кіркук (Ірак) – Трабзон (Туреччина) – Одеса-Броди (Україна). Враховуючи той факт, що українські нафтові компанії самостійно не зможуть побудувати сучасний нафтопровід, необхідно з одного боку, разом із закордонною компанією (наприклад, з корпоративною групою «Інтернешнл Текс Енд Інвестмент Центре», в якій функціонує понад 100 передових нафтових корпорацій, таких як: «Брітіш Петролеум», «Ексон Мобіл», «Коноко Філіпс», «Шеврон-Тексіко», «Шелл» тощо), підписати договір «Про співробітництво» стосовно забезпечення високотехнологічним обладнанням і залучення кредитів у цьому напрямку.

Зауважимо, щодо вирішення другого завдання інший маршрут – Кіркук–Джейхан–Кірікале–Самсун був опрацьований у договірно-правовому аспекті (у червні 1996 року було підписано договір з Туреччиною про спорудження нафтопроводу Джейхан–Самсун тощо).

На нашу думку, український досвід роботи в Іраку та участь у миротворчій місії в цій державі є підґрунтям для закладення основи економічних відносин з Багдадом.

1. *Валевський О., Гончар М.* Структура геополітичних інтересів України. — К.: НІСД, 1995. — 94 с.; Іракська криза як чинник штучної системної трансформації Близькосхідного регіону // «Третій світ» на початку ХХІ ст.: глобальні виклики та внутрішні перетворення: Матер. міжвід. наук.-теорет. конф. / за ред. В.К. Гура. — К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2007. — С. 25–30; *Петюр Р.К.* Регіон Близького Сходу в зовнішній політиці України: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський Національний ун-т ім. Т. Шевченка Інститут міжнародних відносин. — К., 2007. — 28 с.; Серов Д.І. Становлення та розвитку політичних і економічних відносин України з країнами Арабського Сходу (1990-ті рр. – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. — О., 2006. — 20 с.; Нагорний С., Швед В. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна Доповідь / Сергій Нагорний, В'ячеслав Швед та ін. // Розділ 5. — Україна у сучасному світі (Параграф 5.7. Азійський напрям зовнішньої політики України); за заг. ред. Ю.Г. Рубана. — К.: НІСД, 2007 р. — С. 196–198. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d2007/Exp2007_5.pdf; *Нагорний С., Швед В.* Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної

політики / *Сергій Нагорний, В'ячеслав Швед та ін.* // (Розділ 5. — Зовнішня політика України, параграф 5.6. Пріоритети зовнішньої політики України на Близькому і Середньому Сході); за заг. ред. Ю.Г. Рубана. — К.: НІСД, 2008. — С. 141–143. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: // <http://old.niss.gov.ua/book/book2008/Expert-Book2008-5.pdf>; Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; відп. редактор Б.О. Парахонський. — К.: ПЦ «Фоліант», 2008. — 591 с.; Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки: монографія / *В.О. Швед* [та ін.]; за ред. В.О. Шведа. — К.: НІСД, 2008. — 222 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://old.niss.gov.ua/book/vidannya/kniga_shved.pdf; Нагорний С., Швед В. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / *Сергій Нагорний, В'ячеслав Швед* (Параграф 7.7. Пріоритетні питання зовнішньої політики України на Близькому та Середньому Сході (розділ 7. Реалізація сталого зовнішньополітичного курсу України); за заг. ред. Ю.Г. Рубана. — К.: НІСД, 2008. — С. 141–143. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://old.niss.gov.ua/book/Zel_book/ocinkiindd-rozd-7.pdf; *Нагорний С., Нагорний Д.* Політична ситуація навколо прийняття нового закону «Про нафту» в Іраку: завдання для України / *Сергій Нагорний, Денис Нагорний* // Український науково-теоретичний часопис. — К.: Київський університет права, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. — № 4. — С. 129–134 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://kul.kiev.ua/images/chasop/2008_4/2008_4.pdf; *Нагорний С.* Перспективи українсько-іракської співпраці у нафтогазовій сфері / *Сергій Нагорний* // Аналітична записка, НІСД, грудень, 2008 р. — 12 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://old.niss.gov.ua>; *Нагорний С.* Можливості розвитку українсько-іракського співробітництва в контексті політики провідних країн світу щодо Іраку / *Сергій Нагорний* // Аналітична записка, НІСД, червень 2009 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/25.htm>; Енергетична безпека України: зб. ст. та аналітичних матеріалів / за заг. ред. О.О. Воловича / Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у м. Одесі. — Одеса: Фенікс, 2009. — 356 с.; *Нагорний С.* Зовнішня політика України на Близькому і Середньому Сході / *Сергій Нагорний та ін.* // Щоквартальний та річний моніторинг у 2009 р., щотижневий моніторинг у 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://old.niss.gov.ua/rubrika/2010/12_18042010.pdf; http://old.niss.gov.ua/rubrika/2010/19_25042010.pdf; *Нагорний С.* Прийняття Законопроекту «Про нафту» допоможе визначити Україні, як вести політику на федеральному та регіональному рівнях в Іраку / *Сергій Нагорний* // Юридична газета, 25 травня 2010. — № 21. — С. 20. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.niss.od.ua/p/369.pdf>; *Нагорний С., Нагорний Д.* Пріоритетні питання зовнішньої політики України на Близькому та Середньому Сході / *Сергій Нагорний, Денис Нагорний* // Україна дипломатична. XI вип. — К.: ГДП, Київська міська адміністрація, 2010. — С. 538–567. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.niss.od.ua/p/367.doc>; *Волович О.* Ірак на шляху випробувань і відродження: збірник статей / *О.О. Волович, Г.В. Шелест* // НІСД РФ у м. Одесі. — О.: Фенікс, 2010. — 398 с.; *Нагорний С.* Україна у XXI ст. має шанс: рух уперед та усвідомлення політико-економічного потенціалу держав Близького і Середнього Сходу / *Сергій Нагорний* // Доповідь під час наукового круглого столу «Європейський Союз – Росія – Євразійський Союз – Балто-Чорномор'я: який гео економічний та геополітичний напрям обрати Україні?» (10 лютого 2011 р., м. Київ, Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, Інститут трансформації суспільства, Українська асоціація економістів-міжнародників, науковий журнал «Економічний часопис-XXI», НІСД). — [Електронний ресурс]. —

- Режим доступу: http://soskin.info/userfiles/file/2011/10022011/Nagorniy_vystup_10022011.doc; *Nagornyy S., Nagornyy D.* «Peculiarities of modern stage of the Middle East with NATO: conclusions for Ukraine» (Особливості сучасного етапу Близького і Середнього Сходу з НАТО: висновки для України) / *Sergiy Nagornyy, Denys Nagornyy* // *Часопис ІСАС. ЄвроАтлантика*. — К., 2011 — № 1. — С. 62–68. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.euroatlantica.info/index.php?id=3876>; *Нагорний С.* Відносини України з країнами Близького і Середнього Сходу, Азії, Африки у 2010 році / *Сергій Нагорний* // Аналітична записка, НІСД, грудень, 2008 р. — 12 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // (аналітична записка, січень 2011 р.) // <http://www.niss.od.ua/p/391.doc>; *Нагорний С.* Проблеми та перспективи міжнародного співробітництва з Іраком в енергетичній галузі / *Сергій Нагорний* // *Зовнішні справи*, № 2, 2011. — С. 20–25. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=610>; *Нагорний С.* Україна: погляд на Схід / *Сергій Нагорний* // *Главлред*. — 21 січня 2011 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://ua.glavred.info/print/articles/17832.prn>; <http://www.niss.od.ua/p/392.doc>; *Нагорний С., Нагорний Д.* Україна й Ірак доклали величезних зусиль для налагодження двосторонніх економічних відносин / *Сергій Нагорний, Денис Нагорний* // *Еженедельник «2000»*. — Вып. № 52 (588) 30 декабря 2011 г. — 5 января 2012 г. — С. 6–7. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://2000.net.ua/2000/forum/mnenie/77589>; *Нагорний С.* Сучасні процеси демократизації в країнах Арабського Сходу / *Сергій Нагорний* / *Доповідь на науковому семінарі 25 лютого 2011 р.*, Київ: НІСД.; *Нагорний С.* Сучасні процеси демократизації в країнах Арабського Сходу / *Сергій Нагорний* // *Віче: Журнал Верховної Ради України* – 2011. – № 12. – С. 7–9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.viche.info/journal/2604/>; *Нагорний С.* Україна та Ірак доклали величезних зусиль для налагодження двосторонніх економічних відносин / *Сергій Нагорний* // *Зовнішні справи*. – № 2. – 2012. – С. 22–24. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=610>.
2. *Койбаев Б.Г.* Международные организации: информация и безопасность на Ближнем Востоке. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2006. — 240 с.; *Примаков Е.М.* Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). — М.: ИИК «Российская газета», 2006. — 384 с.: ил.; *Куда идет Ирак? Ситуационный анализ под руководством академика Евгения Примакова* // *Россия в глобальном мире*. — Том 4. — № 3, май–июнь 2006. — С. 154.; *Юрченко В.П.* Ирак: некоторые итоги 2007 года; Военно-политическая обстановка в Ираке (январь 2009 года). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.iimes.ru>; *Ближний Восток и современность*. — Вып. 30. — Ин-т Ближнего Востока Ин-т востоковедения РАН; отв. ред. А.О. Филоник. — М.: ИБВ, 2007. — С. 352.
3. *Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience. Special Inspector General for Iraq Reconstruction.* 2009. — 500 p.; *War of Necessity, War of Choice A Memoir of Two Iraq Wars.* Richard N. Haass, President, Council on Foreign Relations: Simon & Schuster. 2009. — 336 p.; *Beyond Iraq. A New U.S. Strategy for the Middle East.* Richard N. Haass and Martin Indyk. Brookings Institution. Published on Foreign Affairs. 2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.foreignaffairs.com>; *The End of Iraq: How American Incompetence Created a War without End.* By Peter W. Galbraith. New York: Simon & Schuster, 2006. — 272 p.; *John V. Mitchell and Paul Stevens, Ending Dependence: Hard Choices for Oil-exporting States,* Chatham House Report (July 2008). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://www.chathamhouse.org.uk/files/11844_0708oildependence.pdf.
4. *Аль-Ірак: іадат аль-імар ва ад-дур аль-мустакбалі – Абу-Дабі: Марказ аль-Імарат ліль-дірасат ва аль-бахवास аль-Істрадеджія. ОАЕ: (Ірак: повторення колонізації та майбутня роль — Центр стратегічних досліджень ОАЕ), 2005. — 170 с. (арабською мовою).*

5. Аль-Ірак: дірасаат фі ас-сіясатон ва аль-іктісаад. — Марказ аль-Імарат ліль-дірасат ва аль-бахвас аль-Істратеджія. Абу-Дабі: (Ірак: вивчення політики та економіки — Центр стратегічних досліджень ОАЕ), 2006. — 125 с. (арабською мовою).
6. Compiled by Catherine Glière. Chaillot Paper n°98. Institute for Security Studies. March 2007. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iss.europa.eu/chaillot/cha98e.pdf>; The New Global Puzzle. What World for the EU in 2025? Directed by Nicole Gnesotto and Giovanni Grevi. Institute for Security Studies. January 2006. — P. 63–64.
7. Зазначені праці. Україна й Ірак доклали величезних зусиль для налагодження двосторонніх економічних відносин. — С. 7; Україна та Ірак доклали величезних зусиль для налагодження двосторонніх економічних відносин — С. 24.
8. Wrongton Lesly. Higher oil output seen lifting Iraqi growth. International Herald Tribune. January 17, 2008. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.iht.com/bin/printfriendly.php?id=9283489>.
9. Section one. Oil supply and demand outlook to 2030. Natural gas (Top 10 countries). World Oil Outlook 2008. Organization of the Petroleum Exporting Countries. — P. 221.
10. Дустур доуля аль-джумхурія ель-іракіяту (Конституція Іракської Республіки). Багдад, 2005. Повну версію можна знайти на веб сайті (арабською мовою). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cabinet.iq/>; <http://web.krg.org/articles/detail.asp?lngnr=14&smar=04030000&rnr=114&anr=15833>.
11. Там само. — С. 112.
12. Віце-президент Тарік аль-Хашемі: Закон «Про нафту» має бути спрямований на розвиток енергетичного виробництва та експорт нафти і газу. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.iraqipresidency.net/news_detial.php?language=arabic&id=7036&type=news.
13. Nine foreign oil companies prequalified for the second international tender out of the 38 that applied. Arab oil & gas magazine. Vol. XLVI. May 2009. — P. 28–30.
14. Greenspan A. The age of turbulence. Adventures in a new world. The Penguin Press, 2007. — P. 544.
15. A Roadmap for a Secure, Low-Carbon Energy Economy Balancing Energy Security and Climate Change. Sarah Ladislaw, Kathryn Zyla, Jonathan Pershing, Frank Verrastro, Jenna Goodward, David Pumphrey, Britt Staley. /World Resources Institute. CSIS Center for strategic & international studies. February 4, 2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.csis.org/media/csis/pubs/090130_ScenarioResults.pdf.
16. Симонія Н. Глобальный финансовый кризис и мировой нефтегазовый сектор. — Мировая Экономика и Международные отношения. — 2009. — № 4. — С. 13–21.
17. Маначинский А.Я. Ирак: тайные пружины войны. — К.: Изд. дом «РУМБ», 2005. — С. 416: ил. (Необъявленные войны).
18. Зазначена праця. Політична ситуація навколо прийняття нового закону «Про нафту» в Іраку: завдання для України. — С. 232–233. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2008_4/2008_4.pdf.
19. Declaration – Prague Summit, Southern Corridor, May 8, 2009. — [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://eurodialogue.org/DECLARATION-Prague-Summit>.
20. Підписання угоди про створення компанії для буріння 60 нових нафтових свердловин щорічно. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.alsumaria.tv/ar/Economics-News-Iraq/3-28537-.html>.
21. Москва не устояла перед соблазнительным предложением Багдада. — Независимая газета. 2009. — 13 апреля.

Анотація. У статті проаналізовано сучасну політику провідних країн світу щодо співробітництва з Іраком в енергетичній сфері. Сформульовано висновки та пропозиції для України щодо активізації співробітництва між Україною та Іраком в енергетичній сфері з урахуванням наявного досвіду українсько-іракського співробітництва.

Ключові слова: Україна, Ірак, Близький і Середній Схід, енергетична галузь, нафта.

Аннотация. Проанализирована современная политика ведущих стран мира относительно сотрудничества с Ираком в энергетической сфере. Сформулированы выводы и предложения для Украины в отношении активизации сотрудничества между Украиной и Ираком в энергетической сфере с учетом имеющегося опыта украинско-иракского сотрудничества.

Ключевые слова: Украина, Ирак, Ближний и Средний Восток, энергетическая отрасль, нефть.

Summary. The modern policy of leading countries towards Iraq in energy sphere is analysed. The inferences and propositions are formulated for Ukraine with regard to brisk up the cooperation between Ukraine and Iraq in energy sphere taking into account present experience of Ukrainian-Iraqi energy collaboration.

Key words: Ukraine, Iraq, Near and Middle East, energy industry, oil.

UDK 621.039(477)(567)

Sergiy NAGORNYI,

*Chief consultant of the Department
on Studies of the Middle East and APR Countries
of the National Institute of Strategic Studies
under the President of Ukraine;*

Denis NAGORNYI,

journalist

PROBLEMS AND PROSPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION WITH IRAQ IN ENERGY SPHERE

*«Partnership with such center of force as countries of the
Arabic world promises considerable economic benefits – inflow
of investments and implementation of the large scale projects by
Ukraine».*

Speech of the President of Ukraine Viktor Yanukovich
at the 10th Conference of the Heads of overseas diplomatic institutions of
Ukraine on December 14, 2010

One of the important current trends in the development of the situation in the Middle East is the process of Iraq complete sovereignty renewal, search for an optimal model of development by the Iraqi authorities and people, continuation of stabilization and normalization in the country after several years of occupation and civil war. In these terms, the leading world political and economic centers activate collaboration with Iraq in many spheres and primarily in the energy industry.

This article aims at analyzing the status and prospects of international cooperation development on the part of leading centers of power – the USA, EU, Russia, China, and other countries of the South-East Asia with regard to collaboration with Iraq in the energy sector.

Let us mention the area of Ukrainian studies devoted to the issues of growing the role of economic collaboration with Iraq in the energy sector. They include a number of publications and

scientific works by such Ukrainian scientists and experts as O. Volovych, M. Honchar, V. Gura, D. Kushnir, R. Petyur, B. Parahonskii, L. Skorokhod, V. Shved and others that examine the issues of historic and geopolitical grounds for the Middle East vector in the Ukrainian foreign policy as well as collaboration with Iraq in power-producing area [1]. The first Ukrainian collective monograph entitled *Asian Direction of the Ukrainian Foreign Policy: Problems and Prospects. Analytical Estimates* published in 2008 by the National Institute of Strategic Studies exerted noticeable influence upon scientific development of the mentioned issues. The authors of *Section I Strategic Reference Points of the Ukrainian Foreign Policy in the Middle East»* (V. Shved, V. Nagaichuk, S. Nagornyy) focused on studying specifics of modern geo-economic development process in the Middle East, prospects for using energy resources potential of the Middle East region for implementation of the strategic tasks of Ukraine, problems and pre-conditions for obtaining Iraqi oil. The last most important paragraph of the afore-mentioned section of monograph, namely *Prospects of for using energy resources potential of the Middle East region for implementation of the strategic tasks of Ukraine as explored by leading orientalists Sergiy Nagornyy, Pavlo Varbanets, Dmitro Serov* is of considerable scientific interest and has the important practical value for collaboration between Ukraine and Iraq in the energy resource sphere. Analysis of evolution and dynamics of stabilization of political and legal situation in Iraq, factor of the Russian policy in the region, issues of spiritual and political life of the country at the modern stage are displayed in the works of Russian researchers and orientalists R. Agaev, O. Voskresenskii, B. Koybaev, V. Inozemtsev, E. Primakov, V. Yurchenko and others [2]. There are good reasons to mention also the works of Western European and American researchers and experts devoted to the political situation around Iraq. Important tendency in this scientific discourse is growing number of works devoted to the issues of strengthening influence of the USA in the region, in particular in Iraq as well as Iraqi reconstruction. These issues became the research focus of V. Antolis, S. Bouen, D. Brook, T. Vittes, Ch. Ebinger, M. Indyk, I. Kisov, D. Melon, K. Pollac, M. Rubin, G. Stensfield, J. Antonio Otal, S. Telhami, R. Haas, B. Hoffman and others [3].

There exists quite considerable interest to the works of the Arabic researchers, such as B. Saalikh, T. Shafik, V. Haddur, L. Halil, A. Karim, which focus upon the modern condition of Iraqi oil and gas deposits and issues of adopting the new law On Oil in Iraq that should regulate the matter of concluding oil contracts in Iraq. We would like to outline the collective works of UAE Center of Strategic Studies Iraq: reiteration of colonization and future role [4], Iraq: research of policy and economy [5], which examine the issues of renewal of Iraq oil and gas infrastructure and future collaboration of the country with international companies. The modern situation and prospects of collaboration of Asian oil companies in energy industry with Iraq are examined by the Japanese experts of the Institute of economies, which function under Japanese organization of foreign trade development IDE Jetro, Iwasaki Yoko and Sato Akira as well as Chinese researchers of the World Energy Council of the Asian regional program under the direction of Zang Guobao, David Yaanghooi Kim, Chong-Moo Lii, and experts of the Shanghai Institute of International Relations Yu. Hintyan, Tyan Jongging, Li Waigian and others.

In this connection the article explores modern policy of the world leading countries regarding collaboration with Iraq in view of the current experience of Ukraine-Iraqi cooperation in the energy sector.

CURRENT ENERGY SITUATION IN IRAQ

Iraq possesses the large oil deposits, which in accordance with geographical position of the country, may play an important role in meeting the needs of the European countries in energy supplies. According to the data of the Institute of Security Studies (Paris), experts believe that «in 2025, the Middle East region countries, especially Saudi Arabia, Iran, and Iraq, will provide over 55% needs of the European Union in oil as compared with the current 45%» [6, p. 117].

According to the experts opinion, the actual oil reserves in Iraq can soon become two times higher than is estimated by the Ministry of Oil Industry of this country (presently potential reserves total 143.1 billion barrels) [7] — specialists might explore «over 100 billion barrels more in Iraq» [8]. It is not impossible that Iraq may become the largest oil producer after the Saudi Arabia in the Middle East.

The northern part of the Republic of Iraq, which contains enormous oil reserves, is especially promising in its oil industry. Most oil and gas deposits are located in the Northern and Southern Rumaila, Kirkuk (Khurmala), Mosul, Halfai, Western Qurna, Majnun, az-Zubair (Safvan), Nar Umar and East Baghdad with its oil deposits exceeding 5–6 billion barrels. The most rich oil deposits, which were explored in the north of Iraq, are listed in Annex 1. As experts said, in addition to the large oil deposits, the cost of oil production in Iraq is the lowest in the world: 1-2 US dollars for a barrel. Besides, Iraq is one of ten countries of the world with largest natural gas deposits (3,17 trln m³). The specifics of Iraqi natural gas deposits is that they are the mixed deposits of oil and natural gas [9, 29–30].

In this context it is really important to make deep analysis of possible consequences of adoption by Parliament of Iraq of the law that will determine future of the country – the law On Oil. The draft law was developed by the Federal Committee of Oil and Energy of the Council of Ministers of Republic of Iraq on 15 February 2007 and approved by the Cabinet of Ministers of Iraq on 3 July of the same year as passed to the Parliament for consideration. The draft law was considered in the Parliament starting in September 2008 through 2011 and, as specialists said, it will be ratified very soon. Adoption of the new law On Oil is based on Article 111 of the Constitution of Iraq, which «transfers the large part of plenary powers from the center towards regions» [10], so exploration and development of the new deposits shall be within competence of the regional authorities. With regard to oil, Articles 111–112 of the Constitutions retain the control over the operating deposits with the central authorities [11]. Taking into account importance of the new law On Oil, which is directed towards strengthening Iraq, the government upon its acceptance will be able to influence the level of oil production and engaged in the strategic planning of oil production. On March 18, 2009 Vice President of Iraq Tariq al-Hashimi noted that the «Law On Oil must be directed towards development of energy resources, production and export of oil and gas and concluding contracts with regard to providing the best protection of the national interests in the nearest future and in a long-term prospect» [12]. Currently, the issue of allocation of oil profits is one of the most controversial matters of the Iraq domestic policy.

At the end of 2008, the Iraqi government put forward an initiative of creating new regional organization of economic collaboration and security. Baghdad believes that this organization should be involved in the issues of using energy resources of the region, settlement of conflicts and other similar matters. At the present time, Iraq conducts consultations on the issue of creating new organization with Kuwait, Syria, Turkey, and Iran. It is expected that the negotiations will involve Jordan, Saudi Arabia and other monarchies of the Persian Gulf as well.

The structure of law envisages establishment of two severely controlled and transparent accounts, which shall accumulate foreign and domestic income. Foreign income includes export earnings and money, which come from foreign donors, and internal income includes customs duties and taxes.

The primary purposes, which the law On Oil shall pursue, are as follows: 1) opening of oil industry for foreign investors; 2) fair principle of allocation of state profits from the export of crude oil among the provinces of Iraq. It is expected that the new law On Oil will help to remove all political and financial shortcomings in the oil trade system.

In order to resolve the first task, the new law On Oil determines the terms for conclusion of contracts with foreign companies on exploration and development of oilfields, regulates the conditions for concluding the contracts with investors, and also provides for the revision and re-conclusion of those agreements, which were signed during the period of S. Hussein regime. In order to regulate the second issue, the law establishes both the centralized allocation of state profits from the oil export by the Iraqi government among all provinces of the country and quite wide powers for the regional government agencies with regard to the conclusion of agreements with foreign investors for oil production.

There are good reasons to note that today foreign companies lost access to Iraqi oil, and only state companies of Iraq possess the right to produce oil (the North Oil Company and the South Oil Company). The new law regulates the terms of contracts with investors as providing supervisory functions for the Federal Oil and Gas Council. The law On Oil de facto shall be instrumental in reconciliation between the separated national-religious societies of the country (Sunnites, Shiites, and Kurds), providing opportunity to the Iraqi people for participation in determination of future of

their country, de jure – deprives the government of Iraq of the right to interfere and terminate contracts in case the contract parameters do not satisfy the ratified regulation.

The law On Oil provides for: 1) centralization of oil production within the framework of the Iraqi National Oil Company (INOC); 2) ensuring that the local authorities may directly conclude contracts with the foreign companies; regulation of conditions, which foreign companies shall observe to get access to the deposits; specifying provisions for government collaboration with those companies that worked in Iraq during the period of S. Hussein regime.

Consequently, after adoption of the law On Oil experts expect the completion of constitutional process in Iraq and creation of the legitimate field for international investments. This situation will be also instrumental in new projects with regard to renewal of Iraqi infrastructure. In this regard, Iraq will explore new deposits and strengthen safety, and the collected income from investments will be invested into the social sphere to address the pressing issues urgent for the country.

Adoption of the new law On Oil in Iraq was complicated by the following factors: 1) extremely difficult political situation for the country, which during the end of 2007 – end of 2011 was ante factum with the presence of «foreign occupation». Since 2012, the Arab mass-media de facto almost do not use the «foreign occupation» term in their messages with regard to this country; 2) regulation of the issues with regard to use of the national supplies of oil and other natural resources of the country will be instrumental in strengthening the trust between Iraqi communities; 3) after war Iraq decreased the volume of oil production to 2 million barrels a day.

The period of 2008–2012 is characterized by activation of the Ministry of Oil of Iraq activity, which announced a number of service tenders, namely:

- On December 31, 2008, the Oil Minister of Iraq H. Al-Shakhristani announced an international service tender for the right to exploit 11 oilfields – Majnoon, Western Qurna, Halfayah, East Baghdad, Harraf, Quayara, Najma, Badra, Western Qifl, Marjan, the deposits in Siba province in Basra, whose total productivity during three or four years will increase up to 2.5 million barrels of oil a day. Experts specify that three deposits, inclusive of Siba, are located both in the territory of Iraq and neighbouring Iran

and Kuwait that requires regulation of the issues related to their general exploitation. At present, Iraq conducts the corresponding negotiations with Iran and Kuwait.

- On March 20, 2009, the Ministry of Oil of Iraq declared the tender for drilling 30 oil wells in the promising deposits of Maisan province in the south of country. An offer includes the oilfields Noor, Abu Gurab and super-large Halfayah, which reserves exceed 5 billion barrels, subject to the conditions of «turnkey» work commissioning. Acceptance of the requests was completed on April 15, 2009 and the works were completed during 18 months from the moment of their beginning. The foreign companies-partners were offered to drill 10 wells on each of the indicated oilfields.

- On March 15, 2009, the Iraqi Oil company Meisan Oil Company (MoC) announced a tender for construction of oil pumping station with capacity of 50 thousand barrels a day at the deposit of Halfayah.

- In February and May 2010 the Oil Ministry in Iraq conducted the second round of service tenders on exploring a number of oil deposits with participation of nine leading companies: Sonangol of Angola, five Asian oil companies («KazMunaiGas Exploration Production», PetroVietnam, Pakistan Petroleum, Japan Oil, «Oil India», two Russian oil companies (Rosneft, Tatneft); and one British company Kern Energy. In accordance with tender results there were no American oil company among nine candidates.

- On October 20, 2010, Baghdad hosted a tender for development of three gas deposits: Akkas (western province of Anbar), Mansuria (eastern part of Iraq), and Subba (south of the country). The reports of official representatives of Iraqi Ministry of Oil read that these tenders were postponed once or twice (at first on September 1 and then on October 1, 2010) as some participating companies requested additional time for more detailed study of the changed terms of the tender documents prepared by Iraqi authorities. As per the Arabic experts, the above tenders would definitely be followed by new ones in the coming years.

THE PRIMARY OBJECTIVES OF USA POLICY IN THE ENERGY INDUSTRY WITH IRAQ

Today the United States consider Iraq not simply as its strategic partner but also as responsible, independent subject of international relations. Characteristic example of this policy was adoption of

agreement about the long-term strategic partnership with the USA on October 27, 2008. It was adopted by 144 of 275 deputies of the Iraqi Parliament.

Scientists express variety of ideas with regard to reasons of conducting the military operation Freedom of Iraq by the United States (on March 20, 2003), but in general they outline an economic aspect as the key factor of the USA war in Iraq and as the former head of the Federal Bank of the USA A. Greenspan noted, «Iraqi war was initiated, mainly, for oil» [14, p. 423]. According to the estimates of the Center of Strategic and International Studies (Washington, USA), Iraq as well as other countries of the Middle East, will play dominant role in the world market during at least two coming decades disregarding all their structural changes. The estimates of the American specialists prove that dependence of the United States on the supply of energy resources from the Middle East region will be doubled during the following 25–30 years [15, p. 11].

Member of the RF Academy of Sciences, the leader of the Center of Power Researches of the Institute of the Global Economy and International Relations of the RF Academy of Sciences N. Simonia marks that: «...in the last decade of the USA escalation of one-sided policy, rough pressure and open intervention of “sometimes armed Iraq” in the affairs of other countries in aspiration to obtain sole control over oil and the related financial flows in the world market» [16, p. 17]. The above mentioned policy of the USA in Iraq resulted in the fact that the United States and Great Britain obtained the control over larger part of world oil supplies located in this country [17, p. 240]. The improvement of situation in Iraq as well as strengthening of co-ordination of US actions after election of new President of the USA created pre-conditions for intensification of relationships with Iraq.

No wonder that Iraq and Turkey were selected as countries that the President of the USA B. Obama visited during his first European tour on April 6–7, 2009. During the above mentioned visit, B. Obama met with the representatives of Iraq authorities and American servicemen who are deployed in Iraq. During the meeting the President of the USA mentioned that the people of Iraq must assume responsibility for the country, that American soldiers provided opportunity to Iraq to become the democratic country, and now it is time to transfer all this to the Iraqi people.

According to the experts, the USA take comprehensive actions with Turkey assistance for distancing Syria from the alliance with Iran and including it into the circle of US friendly countries in order to prevent utilization of the Syria territory and potential in the activities directed towards expelling the United States from Iraq and changing the political vector of the Iraqi authority.

So, the primary objective of the American policy in the energy industry with Iraq is strengthening Iraq as the main strategic ally of the USA in the Middle East region and its transformation into the most important resource of long-term energy strategy of the USA, which envisages establishment of control over the primary oil deposits of the Persian Gulf countries (above all things in Iraq). The typical example of such policy of the USA in Iraq over the last 10 years was unprecedented event – adoption of three resolutions by the UN Security Council on December 15, 2010, which lifted the sanctions introduced against Iraq after Iraqi aggression to Kuwait in 1990: 1) about limitation with regard to the UN Program Oil Exchanged for Food; 2) prohibition with regard to activities in the area of peaceful nuclear energy and international management of the Iraq development fund; 3) also it lifted the sanctions, which limited Iraq in obtaining the chemical and bacteriological weapon and medium range missiles. This decision was adopted in accordance with American initiative at the special session of the Security Council chaired by the vice-president of the USA J. Biden. The co-authors of this resolution also were Russia, China, Great Britain, France, and a number of the countries of Asia and Africa.

The present policy of the United States with regard to Iraq demonstrates its personal interest to this Middle East country and proves that situation in this country will not get out of control with the current American Administration. The American servicemen were able to «quietly» leave Iraq by the end of 2011.

INTERESTS OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Recently, one can observe dynamic actions of the leading European countries, primarily France, Germany, Italy, Great Britain and others directed towards creation of necessary political conditions for gaining access to Iraqi oil.

First of all, the EU is interested in the considerable energy resources of Iraq, its geo-strategic position and promising Iraqi market. On May 8, 2009 during the Prague energy resources

summit South Stream is new Silk Way the EU, Turkey, Iraq, Egypt, Azerbaijan, and Georgia signed the political declaration about supporting Nabucco project. The declaration reads that Iraq and Egypt are the primary suppliers of energy resources from the Middle East region to the EU with Georgia and Turkey being the main transit countries. Currently, participants launch negotiations with regard to the construction of a separate gas pipeline from Iraq to the Southern Turkey, which will be connected to the Nabucco gas pipeline [19].

During 2009–2012, the leading EU countries, such as France, Germany, and Great Britain expressed their intent with regard to collaboration with Iraq. A number of visits of these countries top officials to Iraq became the solid proof of their intentions. For example, the President of France N. Sarkozy began the Middle East tour exactly from Iraq on February 10, 2009. During the meeting with Iraqi President J. at-Talabani N. Sarkozy promised to render to Baghdad considerable economic and political assistance and called other European countries to renew close relations with Iraq and assist this country in becoming a part of the international community. The President of France also conducted negotiations with the Prime Minister of Iraq N. al-Maliki and specified the major spheres of co-operation, which interest Paris, namely defense, energy, oil production, training and equipping of the Iraqi security forces; on February 25, 2009, meeting of the Iraq Foreign Minister H. Zibari with the President of European Union Delegation H. Minkerli took place in Baghdad. The seventh round of negotiations with regard to Agreement On Trade and Collaboration between Iraq and the EU was held during the meeting. In particular, the participants discussed certain provisions of the mentioned Agreement concerning the expanded collaboration between the EU countries and Iraq. During the last round of negotiations they decided to discontinue next rounds and turn instead towards implementation of the contracts and agreements concluded earlier, in other words – to practically implement the EU collaboration with Iraq.

On February 17–18, 2009, the Foreign Minister of the Federal Republic of Germany F.V. Steinmeyer made an official visit to Iraq. He met with the top officials of this country in Baghdad and Erbil. During F.V. Steinmeyer's visit, he was accompanied by the representatives of Germany business community, in particular the leaders of large business groups and corporations, such as Daymler,

Simens and others. The main purpose of the visit was to intensify economic relations between Germany and Iraq. There are good reasons to mention that the government of Iraq plans complete modernization of its economy with assistance of influential investors that include the representatives of the German business and others.

In December 2010, the heads of foreign-policy departments of Germany G. Vestervele and Italy F. Frattini made official visits to Iraq and discussed with Iraqi authorities the issues of further development of economic relations and matters related to the situation with Iraqi Christians as expressing their concerns over the cases of attacks on the churches, clergymen and believers and so on.

At the present, the Great Britain attempts to strengthen its positions in Iraq. A visit to the country by the Great Britain MFA head D. Miliband on 26–27 February, 2009 became the good example of this policy. During the meeting D. Miliband conducted negotiations with the Prime minister of Iraq and discussed the issues of bilateral collaboration in the energy, trade and other spheres. As a result of these negotiations, the parties concluded the agreement about creation of joint venture Oil Service (start-up capital of 90 million US dollars), whose primary activity in Iraq will be drilling 60 new oil-wells near Basra [20]. On April 30, 2009, the Prime Minister of Iraq N. al-Maliki made an official visit to the Great Britain. During the visit, he conducted the negotiations with the head of British Government G. Bran and discussed the issues mainly pertaining to collaboration development between the two countries in the spheres of security and economy. The parties also organized the British-Iraqi economic meeting with participation of almost 250 companies as well as the Conference Invest in Iraq and other activities.

INTERESTS OF RUSSIA

There are good reasons to outline intensive efforts of Russia aimed towards reestablishing own positions in the oil sector of Iraq. In order to resolve this issue, the Russian diplomacy has organized visit of the Prime Minister of Iraq H. al-Maliki to Moscow on April 9–11, 2009, during which the Russian party reached agreement about returning of own companies to Iraq. The special attention was drawn to the issues of revitalizing the bilateral cooperation, expansion of Russian companies participation in implementation of the large-scale projects in oil and gas area and electric power

industry. According to the data of the Ministry of Foreign Affairs of Russia, its priority objectives in Iraq are: 1) renewal of the agreements of the Russian companies consortium (Lukoil, Zarubezhneft, Mashimport, Tatneft, Gazpromneft, Stroitransgaz) with the Ministry of Oil of Iraq about development of an oil deposit Western Qurna (the total contract value is 3,7 billion US dollar, period of validity – 23 years) and Western Qurna-2 (Lukoil is ready to adapt the contract for Western Qurna-2 oil deposit development in accordance with the new legislation of Iraq); 2) inspection of the pipeline condition in Iraq (length of 350 km, which was constructed in 1952); 3) resumption of works under the contract on constructing the oil pipeline in the south of Iraq (the contract was signed in 2003); 4) resumption of negotiations with regard to units 8 and 9 in the Western Desert (Gazpromneft takes part in tenders for six oil and two gas deposits in Iraq) [21].

During the meeting of the head of Iraqi government leader with the President of Russia D. Medvedev, they considered the issue of writing off certain portion of Iraqi debt, situation with the contracts concluded by the Russian companies during S. Hussein regime (Iraqi debt of Russia before Saddam Hussein regime falling in 2003 totaled 12,9 billion US dollars). At the end of 2004, the Parisian Club that also includes Russia made a decision about writing off 80% of the national debt of Iraq (at that time Russia wrote off 93% of Iraqi deb. They also discussed strengthening the collaboration of the two countries in different industries, first of all in energy and military and technical sectors including renewal of the Russian-Iraqi Intergovernmental Commission and working group activity [22].

During May 25–26, 2010, delegation of Gazpromneft company participated in the first meeting of the General steering committee (further referred to as «Committee» – the supervisory body of Iraqi oil fields development project) held in the town of Kirkuk (Iraq). Major purpose of this meeting was to conduct negotiations within the framework of implementation of the long-term plan through 2020 with regard to increasing the volumes of the energy resources production in Iraq up to 100 million tons. The parties during negotiations outlined that Lukoil Overseas company intended to begin drilling wells at the Iraqi deposit Western Qurna by the end of 2011 and expected to start oil production already by the end of

2012; in 2017, it scheduled to reach the level of oil production of nearly 90 million tons a year.

INTERESTS OF THE ASIAN COUNTRIES

At the latter period, Japan, new industrial countries of Asia (China, India) and the Asian Tigers (South Korea, Singapore, Taiwan) demonstrated the increased activity in Iraq. Primary purpose is to gain access by the Asian companies to development of the energy resources of Iraq.

There are good reasons to mention consistency and persistence of Japan, India, and China, which see the Middle East region as the most important source of meeting the fast growing demands of those countries in oil products. It is not impossible that the first contacts of oil companies would be small and concluded with the representatives of the Asian Tigers countries.

Experts note that the primary advantage of the Asian companies is the fact that they did not participate in the war with Iraq. In particular, the Chinese PetroChina company belongs to the world top twenty oil companies with reserves exceeding the reserves of the leading western companies Shell, Chevron-Texaco and others. It is not impossible that British Petroleum, Exxon-Mobil, «Shell», and Chevron companies will be ousted from participation in the oil projects in Iraq [23].

As per the Arabic experts, the Asian oil companies (Chinese Sinopec, Japanese Japan oil, Jorgmec, Mitsubishi, Korean KNOC, Vietnamese PetroVietnam, Pakistani PPL, Indonesian Pertamina, Malaysian Petronas, Indian Oil India and others) earlier worked in Iraq and well understood the specifics of country deposits. Pursuant to this prognosis, the Chinese and Korean companies will receive contracts on the oil production in the central and southern part of Iraq (no more than 70 thousand barrels a day), Vietnamese oil firms – in the south of Iraq (approximately 60 thousand barrels), Indian – along the border with Kuwait, Indonesian – in the Western Desert.

On February 23–26, 2009, the President of Iraq J. Talabani made the official visit to the South Korea. He was accompanied by nearly 60 top officials including the ministers of industry and civil construction. During the meeting of the President of Republic of Korea Li Min Bak and Iraqi President J. Talabani, they acknowledged that the Korean companies will be able to take

part in the civil construction projects in Iraq and other economic projects regarding restoration of the country infrastructure. During this meeting, the parties signed the agreement of the total amount of 3.55 billion US dollars about reconstruction of Iraq, pursuant to which the South Korea receives access to development of the largest oil-producing region of Iraq – Basra as well as opportunity for the South Korean companies to render technical assistance with regard to creation of social infrastructure in Iraq.

As a result of aggressive energy strategy, China succeeded in entering the promising Iraqi market of energy resources. On March 11, 2009, the Chinese Company Sinopec signed a contract with the government of Iraq for development of the Ahdab deposit in the south-east province of Vasisit of the total value of 3 billion US dollars. The contract renders a right to the Chinese company to development of oil for the period of 23 years. Upon concluding this contract, the Chinese company began drilling of the exploration wells.

INTERESTS OF UKRAINE

Presently Ukraine draws a special attention to the issues of developing ways of the energy resources supply diversification based on the advantageous geographical location of our country at the crossing of the world and regional energy transportation lines.

In consideration of the energy security situation of Ukraine, the uniqueness of Iraq is that in fact this is the only Middle East country, which satisfies the requirements for diversification of oil supply via the proper transport corridors. With the above in view, Ukraine since the first years of independence places great hopes upon gaining the direct access to Iraqi oil resources. For example, the Odessa–Brody oil pipeline from the beginning was constructed mainly bearing in mind its usage for receiving Iraqi crude oil to Ukraine. The first steps were done in direction of establishing the necessary political and legal basis for achieving this objective. In June 1996, Ukraine signed an agreement with Turkey about construction of the Ceyhan–Samsun oil pipeline, and in December 1997 it was ratified by the Supreme Council of Ukraine.

Implementation of the national interests of Ukraine in Iraq is carried out in the conditions of extraordinarily difficult political situation in the region, which is the area of collision and opposition for the control over the geostrategic and energy resources of the

country on the part of international community – the USA, EU, Russia, China and other countries of the Asian region.

According to the Ukrainian researchers, achievement of Ukrainian objectives in Iraq is complicated by «ineffective utilization by Ukraine of the opportunities that emerge with regard to its participation in the military mission in this country. The relationships with the government of this country develop poorly while they are critically important for strengthening of Ukraine' positions in this country after withdrawal of the international military contingent» [24, p. 141].

Successful achievement of the goal to receiving and transiting Iraqi crude oil mostly depends on optimum tactic of collaboration of Ukraine directly with Iraq, with its neighboring countries and the largest world economies, which have a considerable influence upon this country. Development of such tactical line requires deep understanding of essence of those processes, which take place presently in this region with regard to oil. It is important to mention that stability of Iraq will facilitate stability in the whole Middle East region. The leading researchers outline that «currently Ukraine needs to be engaged in reconstruction of infrastructure, exploiting new deposits and providing safety of oil products supply ways from Iraq» [25, p. 78].

Transition of the whole power to the government of Iraq, *ante factum*, after calling withdrawal of the American troops from its cities that successfully took place on June 30, 2009, and *de facto* departure of the American servicemen from Iraq on December 31, 2011 requires from the Ukrainian side to considerably intensify the direct relations, in particular in the field of implementation of energy sector collaboration between Ukraine and Iraq, with the President, Prime Minister, the Iraqi authorities, regional authorities and ministries of this country (to elaborate the first visit of the President of Iraq since Ukraine gained independence; to conclude contracts about the supply of necessary amount of Iraqi oil, to expand the presence of Ukraine in Iraq, to develop the relations in economic and military and technical sectors; to strengthen the economic department of the Embassy of Ukraine in Iraq; to resume activity of the joint Ukrainian-Iraqi Commission on Trade and Economic Collaboration).

Modern development of situation in Iraq requires from the Ukrainian diplomacy deep comprehension, study of specifics of new

situation in the country, which today provides real opportunity for our country to receive Iraqi oil, and, accordingly, bringing the necessary initiatives in the policy of Ukraine with regard to Iraq.

Analysis of the content of new law On Oil, potential consequences of its adoption by the Parliament requires, in our opinion, elaboration of the priority goals with the purpose of creating necessary geopolitical, political and legal, technological, informative and other conditions in order to ensure supply of Iraqi oil to Ukraine. Final adoption of this draft law will help Ukraine to determine the ways to conduct the policy on federal and regional levels in Iraq and with foreign companies.

It is important to note that the future level of oil production in Iraq allows expecting the considerable volumes of its export to Ukraine. In order to ensure that Iraqi oil transits through Ukraine to Europe, it is necessary to:

- 1) elaborate the optimum ways of receiving Iraqi energy resources as well as routes of diversification of Iraqi oil and forming the new areas of establishing supply lines for the oil transportation.

- 2) use of the export route Kirkuk–Ceyhan–Kirikale–Samsun that was initially developed by the Ukrainian Oil Transport Institute. Ukraine should develop a joint project with Turkey Iraqi «Oil for Ukraine» using the Odessa–Brody pipeline with regard to the indicated mega-transportation corridor.

In order to reach the first goal, it is necessary to construct the mega-transportation corridor Kirkuk (Iraq) – Trabzon (Turkey) – Odessa-Brody (Ukraine). Taking into account the fact that the Ukrainian oil companies will not be able to construct the modern oil pipeline independently, it is necessary, together with an overseas company (for example, with a corporate group International Tax and Investment Centre that incorporates over 100 front-rank oil corporations, such as: British Petroleum, Exxon Mobil, ConocoPhillips, Chevron-Exxon, Shell and the like), sign an agreement On Collaboration with regard to providing the highly technological equipment and attracting credits in this area.

It is important to notice that in order to reach the second goal, other route Kirkuk–Ceyhan–Kirikale–Samsun was developed in the contractual and legal terms (in June 1996, Ukraine signed an agreement with Turkey about construction of the Ceyhan–Samsun oil pipeline and others).

In our opinion, the Ukrainian experience of working in Iraq and participation in the peacemaking mission in this country is the solid ground for laying the basis of beneficial economic relations with Baghdad.

1. Valevskii O., Gonchar M. Structure of geopolitical interests of Ukraine. – C.: NIS, 1995. – 94 p.; Iraqi crisis as factor of artificial system transformation of the Middle East region // «Third world» at the beginning of XXI c.: global challenges and internal transformations: Mater. of intersectional scient-theoret. conf. /ed. V.C. Gura. – K.: In-te of world economy and international relations of NAS of Ukraine, 2007. – p. 25–30; Petyor R. K. Middle East Region in the foreign policy of Ukraine: Autoref. dis. cand. polit. science: 23.00.04 / Kiev National T. Shevchenko University, the Institute of international relations. – K., 2007. – 28 p.; Serov D.I. Formation and development of political and economic relations of Ukraine with the countries of Arabic East (1990s – beginning of the XXI c.): Autoref. dis. cand. hist. science: 07.00.02 / Odessa National Un-ty named after I.I. Mechnikov. – O., 2006. – 20 p.; Nagornyy S., Shved V. Ukraine in 2007: internal and external situation and prospects of development: Expert Lecture / Sergey Nagornyy, Viacheslav Shved at al. // Section 5. – Ukraine in the modern world (Paragraph 5.7. Asian direction of foreign policy of Ukraine); under general ed. of Yu.G. Ruban. – K.: NIS, in 2007 — p. 196–198. [Electronic resource] – Mode of access: // http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d2007/Exp2007_5.pdf; Nagornyy S., Shved V. Ukraine in 2008: processes, results, prospects. White-book of the state policy / Sergey Nagornyy, Viacheslav Shved et al. // (Section 5. – the Foreign policy of Ukraine, paragraph 5.6. Priorities of foreign policy of Ukraine at the Middle East); under general ed. of Yu.G. Ruban. – C.: NIS, 2008. – p. 141–143. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://old.niss.gov.ua/book/book2008/Expert-Book2008-5.pdf>; The Middle East: international safety, regional relations and prospects for Ukraine: Monograph / Council of nat. security and defense of Ukraine, Nat. In-te of. Int'l. Safety Probl; editor B.O. Parahonskii. – K.: PTs «Folio», 2008. – 591 p.; Asian direction of foreign policy of Ukraine: problems and prospects. Analytical evaluations: monograph / V.O. Shved [at al.]; ed. V.O. Shved. – K.: NIS, 2008. – 222 p. [Electronic resource] – Mode of access: // http://old.niss.gov.ua/book/vidannya/kniga_shved.pdf; Nagornyy S., Shved V. Ukraine in 2005–2009: Strategic evaluation of social and political and socio-economic development: Monograph / Sergey Nagornyy, Viacheslav Shved (Paragraph 7.7. Priority questions of foreign policy of Ukraine at the Middle East (section 7. Realization of permanent foreign-policy course of Ukraine)); under general ed. of Yu.G. Ruban. – K.: NIS, 2008. – p. 141–143. [Electronic resource] – Mode of access: // http://old.niss.gov.ua/book/Zel_book/ocinkiind-rozd-7.pdf; Nagornyy S., Nagornyy D. Political situation with regard to adoption of a new law «On oil» in Iraq: goal for Ukraine / Sergey Nagornyy, Denis Nagornyy// Ukrainian scientific and theoretical magazine. – K.: Kiev University of Law, Institute of the state and law named after V.M. Koretskii of NAS of Ukraine, 2008. – № 4. – p. 129–134 [Electronic resource] – Mode of access: // http://kul.kiev.ua/images/chasop/2008_4/2008_4.pdf; Nagornyy S. Prospects of Ukrainian-Iraqi collaboration in the oil and gas sphere / Sergey Nagornyy // Analytical message, NIS, December 2008 – 12 p. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://old.niss.gov.ua>; Nagornyy S. Opportunities for development of Ukrainian-Iraqi collaboration in the context of the world leading countries policy with regard to Iraq / Sergey Nagornyy // Analytical message, NIS, June 2009. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/25.htm>; Energy safety of Ukraine: collection of art. and analytical materials / under general ed. of O.O. Volovich / National Institute of Strategic Studies, Regional branch in Odessa. – Odessa: Phoenix, 2009. – 356 p.; Nagornyy S. Foreign policy of Ukraine in the Middle East / Sergey Nagornyy et al. // Quartely and

annual monitoring in 2009, weekly monitoring in 2010. [Electronic resource] – Mode of access: // http://old.niss.gov.ua/rubrika/2010/12_18042010.pdf; http://old.niss.gov.ua/rubrika/2010/19_25042010.pdf; Nagorny S. Adoption of draft law «On oil» will assist Ukraine to determine how to pursue its policy on the federal and regional levels in Iraq / Sergey Nagorny // Law newspaper, on May 25, 2010. – № 21. – p. 20. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://www.niss.od.ua/p/369.pdf>; Nagorny S., Nagorny D. Priority issues of foreign policy of Ukraine in the Middle East / Sergey Nagorny, Denis Nagorny // Diplomatic Ukraine. XI ed. – K.: GDIP, Kiev City Administration, 2010. – p. 538–567. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://www.niss.od.ua/p/367.doc>; Volovich O. Iraq on the way of trial and revival: collection of the articles / O.O. Volovich, G.V. Shelest // NIS of RF in Odessa. – O.: Phoenix, 2010. – 398 p.; Nagorny S. Ukraine in XXI century has a chance: forward movement and awareness of political and economic potential of the Middle East countries / Sergey Nagorny // Lecture during scientific roundtable «European Union – Russia – Eurasian Union – Baltic-Black Sea: what geo-economic and geopolitical direction shall Ukraine choose?» (On February 10, 2011, Kiev, Institute of world economy and international relations of NAS of Ukraine, Institute of Society Transformation, Ukrainian Association of economists-specialists in international law, «Economic records-XXI» scientific magazine, NIS) // [Electronic resource] – Mode of access: // http://soskin.info/userfiles/file/2011/10022011/Nagorny_vystup_10022011.doc; Nagorny S., Nagorny D. «Peculiarities of the modern stage of Middle East with NATO: conclusions for Ukraine» / Sergiy Nagorny, Denys Nagorny // IEAS Magazine. Euroatlantica. – K., 2011 – № 1. – p. 62–68. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://www.euroatlantica.info/index.php?id=3876>; Nagorny S. Ukraine relations with the countries of Middle East, Asia, Africa in 2010 / Sergey Nagorny // Analytical report, NIS, December 2008 – 12 p. [Electronic resource] – Mode of access: // (analytical message, January 2011) // <http://www.niss.od.ua/p/391.doc>; Nagorny S. Problems and prospects of international cooperation with Iraq in energy industry / Sergey Nagorny // International businesses № 2, 2011. – p. 20–25. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=610>; Nagorny S. Ukraine: look at the East / Sergey Nagorny // Glavred. – on January 21, 2011 [Electronic resource] – Mode of access: // <http://ua.glavred.info/print/articles/17832.prn>; <http://www.niss.od.ua/p/392.doc>; Nagorny S., Nagorny D. Ukraine and Iraq applied considerable efforts for adjusting bilateral economic relations / Sergey Nagorny, Denis Nagorny // «2000» weekly. – Ed. № 52 (588) 30 December 2011. – 5 January 2012 – p. 6–7. – [Electronic resource] – Mode of access: // <http://2000.net.ua/2000/forum/mnenie/77589>; Nagorny S. Modern processes of democratization in the countries of Arabic East / Sergey Nagorny // Lecture at the scientific seminar on February 25, 2011, Kiev: NIS.; Nagorny S. Modern processes of democratization in the countries of Arabic the East / Sergey Nagorny // Veche: Magazine Of Supreme Soviet Of Ukraine – 2011. – № 12. – p. 7–9. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://www.viche.info/journal/2604/>; Nagorny S. Ukraine and Iraq applied considerable efforts for adjusting bilateral economic relations / Sergey Nagorny // International businesses. – № 2. – 2012. – p. 22–24. [Electronic resource] – Mode of access: // <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=610>.

2. Coibaev B. G. International organisations: the information and safety in the Middle East. – St.-Pb.: Mikhailov V. A. Publishing house, 2006. – 240 p.; Primakov E.M.: the Middle East on the stage and off-stage (second half of XX – beginning XXI century). – M: IIK «Russian newspaper», 2006. – 384 p.: ill.; Where Iraq goes? Situation analysis under the direction of academician Evgeny Primakov//Russia in the global world. – volume 4. – № 3, May-June 2006. – p. 154.; Yurchenko V.P. Iraq: some results of 2007; Military-political situation in Iraq (January 2009). [Electronic resource] – Mode of access://<http://www.iimes.ru>; the Middle East and the present. – Ed. 30. – In-te of Middle East; In-te of oriental studies of the Russian Academy of Science; resp. ed. A. O. Filonik. – M: IBV, 2007. – p. 352.

3. Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience. Special Inspector General for Iraq Reconstruction. 2009. – 500 p.; War of Necessity, War of Choice A Memoir of Two Iraq Wars. Richard N. Haass, President, Council on Foreign Relations: Simon & Schuster. 2009. – 336 p.; Beyond Iraq. A New U.S. Strategy for the Middle East. Richard N. Haass and Martin Indyk. Brookings Institution. Published on Foreign Affairs. 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.foreignaffairs.com>; The End of Iraq: How American Incompetence Created a War without End. By Peter W. Galbraith. New York: Simon & Schuster, 2006. – 272 p.; John V. Mitchell and Paul Stevens, Ending Dependence: Hard Choices for Oil-exporting States, Chatham House Report (July 2008). [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.chathamhouse.org.uk/files/11844_0708oildependence.pdf.

4. Аль-Ірак: іадат аль-їмар ва ад-дур аль-мустакбали – Абу-Дабі: Марказ аль-Імарат лиль-дірасат ва аль-бахвас аль-Істратеджія. UAE: (Iraq: reiteration of colonization and future role – Center of strategic studies of OAE), 2005. – 170 p. (in Arabic language).

5. Аль-Ірак: дірасаат фі ас-сіясатон ва аль-іктісаад, – Марказ аль-Імарат лиль-дірасат ва аль-бахвас аль-Істратеджія. Abu-Dhabi: (Iraq: study of policy and economy – Center of strategic studies UAE), 2006. – 125 p. (in Arabic language).

6. Compiled by Catherine Glière. Chaillot Paper n°98. Institute for Security Studies. March 2007. [Electronic source] – Mode of access: <http://www.iss.europa.eu/chaillot/cha98e.pdf>; The New Global Puzzle. What World for the EU in 2025? Directed by Nicole Gnesotto and Giovanni Grevi. Institute for Security Studies. January 2006. – P. 63–64.

7. *ibid*: Ukraine and Iraq attached enormous efforts for adjusting bilateral economic relations. – p. 7; Ukraine and Iraq attached enormous efforts for adjusting bilateral economic relations – p. 24.

8. Wroughton Lesly. Higher oil output seen lifting Iraqi growth. International Herald Tribune. January 17, 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ihf.com/bin/printfriendly.php?id=9283489>.

9. Section one. Oil supply and demand outlook to 2030. Natural gas (Top 10 countries). World Oil Outlook 2008. Organization of the Petroleum Exporting Countries. – P. 221.

10. Дустур доуля аль-джумхурия ель-іракіяту (Constitution of the Iraqi Republic). Baghdad, 2005. A complete version can be found at the website (in Arabic language). [Electronic source] – Mode of access: <http://www.cabinet.iq/> ; <http://web.krg.org/articles/detail.asp?lngnr=14&smap=04030000&nr=114&nr=15833>.

11. *ibid*. – p. 112.

12. Vice-president Taric al-Hashemi: the law «On oil» shall to be directed towards development of energy production and export of oil and gas. [Electronic source] – Mode of access: http://www.Iraqi.presidency.net/news_detial.php?language=arabic&id=7036&type=news.

13. Nine foreign oil companies prequalified for the second international tender out of the 38 that applied. Arab oil & gas magazine. Vol. XLVI. May 2009. – P. 28–30.

14. Greenspan A. The age of turbulence. Adventures in a new world. The Penguin Press, 2007. – P. 544.

15. A Roadmap for a Secure, Low-Carbon Energy Economy Balancing Energy Security and Climate Change. Sarah Ladislaw, Kathryn Zyla, Jonathan Pershing, Frank Verrastro, Jenna Goodward, David Pumphrey, Britt Staley. /World Resources Institute. CSIS Center for strategic & international studies. February 4, 2009. [Electronic source] – Mode of access: http://www.csis.org/media/csis/pubs/090130_ScenarioResults.pdf.

16. Simonia N. Global financial crisis amd world oil and gas sector. – Global economy and international relations. – 2009. – № 4. – p. 13–21.

17. Manachinskii A. Ya. Iraq: secret motives of war. – C.: Pub.house «RUMB», 2005. – p. 416: illustrated (Unannounced wars).

18. *ibid.* Political situation with regard to acceptance of the new law «On oil» in Iraq: goal for Ukraine. – p. 232–233. [Electronic source] – Mode of access: // http://kul.kiev.ua/images/chasop/2008_4/2008_4.pdf.

19. Declaration – Prague Summit, Southern Corridor, May 8, 2009. [Electronic source] – Mode of access: <http://eurodialogue.org/DECLARATION-Prague-Summit>.

20. Signing of agreement about creation of company for drilling of 60 new oil-wells annually. [Electronic source] – Mode of access: <http://www.alsumaria.tv/ar/Economics-News-Iraq/3-28537-.html>.

21. Moscow was unable to resist the attractive offer by Baghdad. – the Nezavisimaya newspaper. 2009. – 13 April.

22. Dmitry Medvedev met in Kremlin the Prime-Minister of Republic of Iraq Nouri al-Maliki. 10/IV-2009. 17:10. Friday. [Electronic source] – Mode of access: <http://president.kremlin.ru/sdocs/news.shtml>.

23. See: [Electronic source] – Mode of access: <http://www.gulfoilandgas.com>.

24. *ibid.*: Ukraine in 2008: processes, results, prospects. White-book of the state policy. – p. 141–143.

25. Shved V.O. *ibid.* – p. 222.